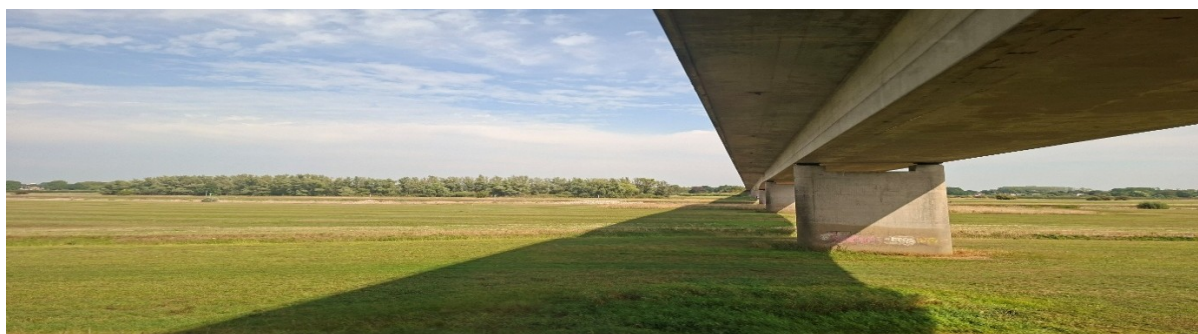
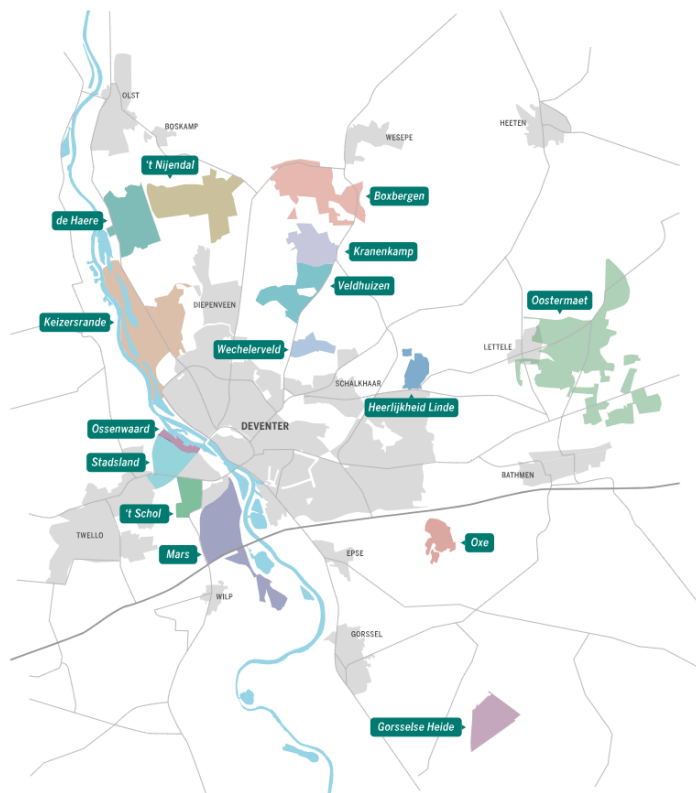

Excursie IJsselvallei Nederland: uitgebreid rapport NBRACER

IJsselvallei

De IJsselvallei is een langgerekt, groen rivierdal in Nederland dat zich uitstrekt langs de rivier de IJssel, grofweg tussen Arnhem en Kampen. Het vormt de natuurlijke grens tussen de Veluwe in het westen en de Achterhoek en Salland in het oosten.

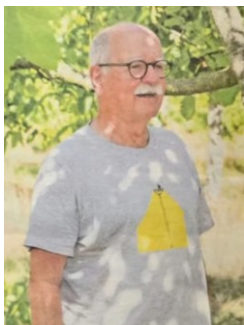
De IJsselvallei is een dynamisch rivierlandschap waar natuurlijke processen en een cultuurhistorische landbouw hand in hand gaan. De brede uiterwaarden langs de rivier overstromen regelmatig, waardoor ze een cruciale rol spelen als natuurlijke waterberging. Dankzij diverse natuurontwikkelingsprojecten krijgt ruige natuur hier volop de ruimte, wat resulteert in de bloei van oobossen, nevengeulen en bloemrijke graslanden. Deze gevarieerde omgeving vormt een rijk leef- en broedgebied voor onder andere watervogels, weidevogels en bevers. De unieke ecologische waarde van de vallei wordt versterkt door de vloeiende overgangen van natte, kleiachtige rivieroever naar droge, zanderige stroomruggen.

Naast deze rijke natuur kent het gebied een kleinschalige en cultuurhistorische landbouw. Het landschap is herkenbaar aan het traditionele slagenlandschap, gekenmerkt door langgerekte, smalle kavels die van elkaar gescheiden worden door karakteristieke meidoornheggen en houtwallen. **Binnen deze structuur vormt de melkveehouderij de dominante agrarische sector, die met haar grazende vee de uitgestrekte groene weiden in stand houdt. Steeds meer van deze agrarische ondernemers stappen over op kringlooplandbouw, waarbij de focus ligt op natuurinclusieve bedrijfsvoering die meebeweegt met de dynamiek van de rivier.** Tot slot getuigen de historische, hooggelegen terpboerderijen in de IJsselvallei van een eeuwenoude traditie om mens en vee te beschermen tegen het hoogwater.

Deel 1: 26 Augustus 2026

De IJssel Anders: inleiding excursie

[Gerard Hendrix](#) verwelkomde iedereen vanuit de stichting de IJssel Anders.

*“Welkom iedereen, heel fijn dat jullie hier zijn om te komen verkennen in ons landschap. Wij doen hier ook maar wat, het is niet beter of slechter dan elders, gewoon **Anders.**”*

Hij vertelde over de theatervoorstellingen de IJssel Anders en hoe deze het verhaal van de rivier de IJssel en het landschap eromheen vertellen aan het grotere publiek. Dit doen ze in twee voorstellingen: ‘De Kas Kraakt’ wat een toneelstuk is met muziek over het leven van de boeren in het landschap en hoe zij de veranderingen hier ervaren en ‘Het landschap spreekt’ wat een audiovisuele voorstelling is waarin het landschap zelf aan het woord is.

[Theater | de ijssel anders](#)

Uit de voorstelling:

“Uitbreiden, meer kassen, machines, dorpsverfraaiing en nu dit weer: vogelsterfte door te veel gif in de landbouw. Ik weet gewoon niet meer hoe ik het goed kan doen. Is dit dan vooruitgang?”

Stichting IJsselandschap & IJsselAnders

Kennismaking met de IJsselvallei en de werking van [Stichting IJsselandschap](#) als terreinbeheerder en gebiedspartner. Aan de hand van het [landbouwbedrijf Boer'n Buffel Keizersrande](#) wordt toegelicht hoe landbouw, natuurbeheer, recreatie en landschapsontwikkeling elkaar kunnen versterken binnen het rivierengebied.

Toelichting door o.a. [Judith Snepvangers](#) (directeur Stichting IJsselandschap)

*“Soms moet je gewoon de **ruimte zoeken waar die ligt** en dan het lef hebben om actie te ondernemen.”*

Onze aanpak

- We helpen boeren in hun zoektocht naar grond en **treden op als grondenbank** in het gebied, dit doen wij als een onafhankelijke stichting gegroeid uit een lange lijn van landgoederen eigenaars die ooit de gasthuizen rond de IJssel bezaten en zich nu mee inzetten samen met de gronden hieruit voor een **natuurlijk agrarisch cultuurlandschap** in de IJsselvallei. Wij zijn dus een **ANBI** (= algemeen nut beogende instelling)
- We keren o.a. **gebiedsgerichte vergoedingen** uit aan boeren **bovenop de reguliere GLB eco-vergoedingen** om diensten te leveren specifiek voor dit landschap op maat.
- We hebben ook een **eigen zonnepark** gebouwd om zo mee onze landbouw **CO₂-neutraal** te maken
- Pachtovereenkomsten bij ons hebben een sterke focus op de **bodemvruchtbaarheid**. Deze moeten minstens voor 6 jaar worden afgesloten en dat vinden wij eigenlijk nog niet genoeg. Onze langste pachtovereenkomst loopt ondertussen voor 165 jaar en daar zijn we heel trots op! We sloten recent ook een nieuwe pacht voor 24 jaar met een jonge boer. **Op zo'n contracten kan je bouwen als boer, korte overeenkomsten zijn nefast voor onze boeren én onze bodemkwaliteit, dat moeten wij hier niet hebben.**

Hoe zetten wij in op economische én ecologische duurzaamheid?

Hierbij zetten we in op het **stimuleren en verleiden** van onze pachters

Verleiden: kortingen op de pacht prijs bij duurzame praktijken, verbieden is namelijk niet mogelijk

Stimuleren: extra beloning op GLB eco-regeling:

- Duurzame plantaardige teelten
- Langjarig (kruidenrijk) grasland
- Duurzame gewasbescherming

En een keuzebudget aanbieden voor opleidingen, investeringen en experimenten.

Voorbeeld experimenteerbudget: **GPS-gestuurde halsband voor waterbuffels:** *Boer Olivier (lees verder: Boer'n Buffel) wil het mooie valleilandschap openhouden zonder omheiningen. Daarom test hij GPS-halsbanden die de dieren waarschuwen wanneer ze te ver van de kudde afwijken. Zo is er minder toezicht nodig en blijft het landschap open. Na een week stellen ze vast dat de buffels het systeem al goed verstaan en proberen ze het zelfs al te slim af te zijn, bijvoorbeeld door hun hoofd schuin te houden om toch bij gras te kunnen.*

Men zet ook enorm in op eigenaarschap creëren bij de boeren zelf en **samenwerking met koploperboeren, zo gaat men samen met de boer op zoek naar nieuwe verdienmodellen:** [Boeren voor de stad - ijsseellandschap](#)

Beeld vanop de website van de koploperboeren

Nieuwe verdienmodellen

Een belangrijk onderdeel van het plan is dat boeren worden beloond voor hun rol als beheerders van natuur en landschap. Langjarige contracten en beloningen voor ecosystemendiensten, zoals waterberging, weidevogelbeheer en koolstofvastlegging, zorgen voor stabiliteit en perspectief.

Daarnaast worden streekproducten, stadsmarkten en samenwerking met initiatieven zoals het Voedselbos ingezet om korte ketens te versterken.

Wat zijn onze succesfactoren?

- ✓ We kunnen meeliften op het overheidsbeleid zonder er zelf integraal deel van uit te maken, we zijn dus **een onafhankelijk en een neutrale gebiedspartner voor de boer**
- ✓ We hebben ook best wel **veel lef** en zeggen (eerlijk) waar het op staat
- ✓ We zetten de lokale initiatieven en boeren in het licht en blijven zelf in de schaduw, zo **bouwen we aan intrinsieke motivatie en eigenaarschap**
- ✓ We zetten in op creatieve op maat gemaakte financiële modellen voor het cultuurlandschap en **creëren zo landschappelijk rendement**
- ✓ Ondernemen dat laten we aan de ondernemer, we **nemen zo weinig mogelijk uit handen**
- ✓ We hebben een lange adem en **kunnen geduldig zijn als het moet**

Succesfactoren

- **Meeliften op overheidsbeleid** ...overheden stimuleren!?
- **Lef** ...soms zelfs brutaliteit
- **Lokale energie** ...en sta zelf in de schaduw
- **Creatieve transacties** ...landschappelijk + financieel rendement
- **Ondernemerschap** ...dat doet de ondernemer zelf
- **Lange adem** ...die heb je als je eeuwenoud bent

IJsselandschap heeft brede schouders en biedt continuïteit!

26 augustus 2026

Welke uitdagingen worstelen we mee?

1. Onderwaardering van ecosysteemdiensten landschap én te lage netto opbrengst voor de boer

Door de onderwaardering van ecosysteemdiensten blijft de economische rendabiliteit voor onze modellen een continue zoektocht. Men berekende eerder dat **eco-systeemdiensten zo'n 15 miljard euro/jaar opleveren** (bron: [Economische gebruikswaarde natuur in tien jaar tijd met de helft gegroeid | CBS](#)) , dat is gigantisch! Toch zien we dat de burger (nog) niet bereid is deze diensten te betalen aan de boer.

We leveren veel! Krijgen we genoeg?

Grasland

- **3.000 €/ha** aan waarde ecosysteemdiensten
- **2.000 €/ha** netto opbrengst voor de boer (837 €/ha pacht)
- Grondprijs **80.000 €/ha**

Bos

- **13.400 €/ha** aan waarde ecosysteemdiensten
- **125 €/ha** netto opbrengst voor de eigenaar
- Grondprijs **20.000 €/ha**

Bronnen: CBS, Kadaster

Hoe dan meer bos en landschapselementen?

26 augustus 2026

Als we de inkomsten voor grasland en bos trachten te vergelijken en er de prijzen in België (Westhoek) naast plaatsen m.b.v. **AI (chatGPT)**¹ komen we bovendien tot volgende vergelijking:

Grasland	NL IJsselvallei	BE Westhoek
Grondprijs	± €90.000/ha	± €83.000/ha
Pachtprijs	± €1.015/ha/jaar (uitzonderlijk hoog nu)	€460/ha/jaar
Netto opbrengst boer vóór pacht*	± €2.000/ha/jaar	± €1.500 - 2.000/ha/jaar ²
Netto opbrengst boer ná pacht	± €985/ha/jaar	± €1.500/ha/jaar
Opbrengst eigenaar uit pacht	€1.015/ha/jaar	€460/ha/jaar
Pacht als % van grondprijs	± 1,1%	± 0,6%

Tabel: Grasland grondprijzen, pacht en opbrengsten vergelijking IJsselvallei en Westhoek

Belangrijkste conclusie: de boer zal meer overhouden in de Westhoek, maar voor de grondeigenaar in de Westhoek is deze situatie een stuk minder gunstig. Hierdoor bestaat er een risico dat gronden uit landbouw gaan en doorverkocht worden voor meer interessante verdienmodellen van de eigenaars.

Merk op: de pachtprijzen in Nederland liggen momenteel wel (tijdelijk) uitzonderlijk hoog.

Bos	NL IJsselvallei	BE Westhoek
Grondprijs	± €28.000/ha	± €25.000/ha ¹
Pacht	€0/ha	€0/ha
Netto opbrengst	± €40/ha/jaar**	± €75/ha/jaar ³
Ecosysteemdiensten	± €13.400/ha/jaar*	± €13.400/ha/jaar

Tabel: Bos grondprijzen, pacht en opbrengsten vergelijking IJsselvallei en Westhoek

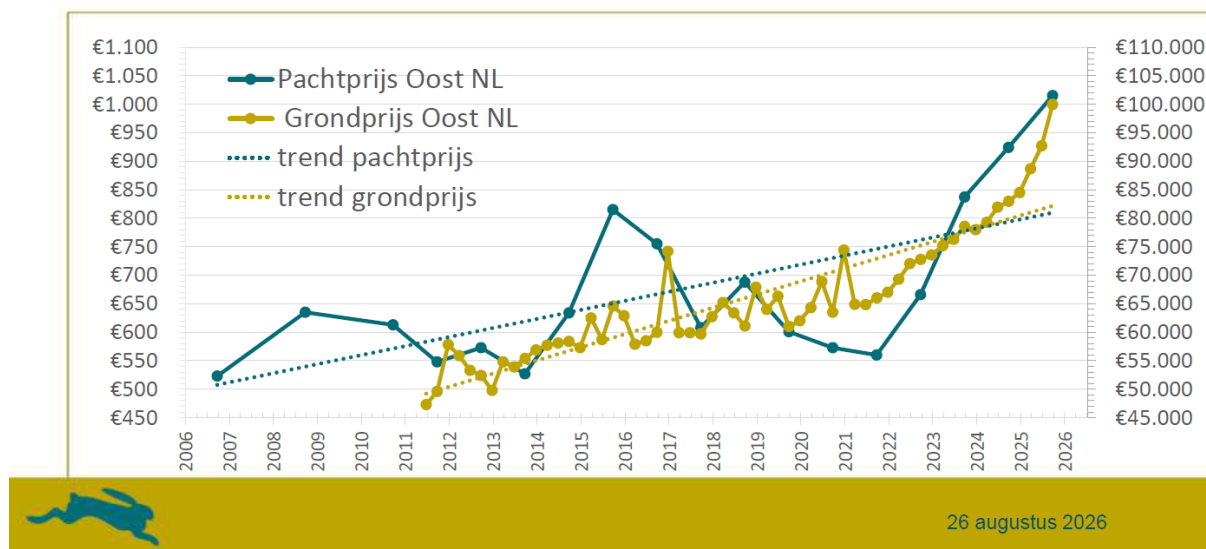
¹ [LINK:](#) Voor Overijssel lag de agrarische grondprijs eind 2025 op €88.700/ha; voor de IJsselvallei is €90.000/ha daarom een bruikbare afgeronde indicatie. ([LINK:](#) West-Vlaanderen had in 2024 gemiddeld €83.233/ha landbouwgrond. [LINK:](#) De IJsselvallei valt voor deze vergelijking het best te benaderen met het Nederlandse Oostelijk veehouderijgebied: de regionorm voor 2026 is €1.015/ha. [LINK:](#) In West-Vlaanderen kostte grasland in 2024 gemiddeld €460/ha/jaar. [LINK:](#) De gemiddelde Nederlandse bosgrondprijs bedroeg in 2024 €22.500/ha.

² Schatting, omdat er geen goed vergelijkbare officiële cijfers specifiek voor de Westhoek beschikbaar zijn.

³ indicatieve schatting; bosopbrengsten fluctueren sterk per jaar en boomsoort.

Belangrijke conclusie: economisch model voor bos onvolledig door onderwaardering van de ecosysteemdiensten.

Ontwikkeling pacht-/grondprijzen

Figuur: ontwikkeling van grondprijzen en pachtprijzen in IJsselvallei

2. Onderwaardering van de recreant & druk onder klimaatverandering

Boer Olivier vertelt dat het niet evident is om samen met de waterbuffels het hoofd boven water te houden in dit landschap:

- Enerzijds vertelt hij hoe de **klimaatverandering sneller gaat dan gedacht**, maar ook de verdroging van het landschap een grotere uitdaging vormt dan initieel gedacht. Men legt hier de link met het graven van mogelijks te diepe nevengeulen van de IJssel. **Deze te diep gedimensioneerde nevengeulen draineren, ten gevolge van de zandige ondergrond gezien het gebied zich op een oude rivierduin situeert, te veel grondwater.** De rijkswaterstaat herbekijkt nu de volgende plannen en probeert hier meer rekening mee te houden in volgende projecten. Hiernaast is de overstroming van het gebied ook frequenter dan initieel gedacht op basis van de modellen. Hierdoor is het managen van het bedrijf nu al een serieuze (klimaat)uitdaging.
- Hiernaast merkt boer Olivier dat het bedrijf de **dupe is van zijn eigen succes bij de recreant**. Het bedrijf is de trekpleister van het gebied en het uithangbord van de stichting IJssellandschap. Door deze zeer frequente passage worden echter de activiteiten van het bedrijf, noodzakelijk voor de productie en economische leefbaarheid van het bedrijf, ernstig verstoord. Om deze reden zal men het erf heraanleggen zodat drukte en rust meer van elkaar worden gescheiden en de ruimtelijke verdeling in balans is met de activiteiten die dienen te worden uitgevoerd. Hiernaast haalt boer Olivier een **ander belangrijk knelpunt aan**: recreanten brengen vaak hun eigen drankje en picknick mee en consumeren niks op het bedrijf. Men komt hier gezellig zitten en maakt ook lekker gebruik van de sanitaire voorziening, maar aankopen in het hoeveuwinkeltje of het gebruiken van een consumptie daar denkt men niet aan. Zo is het natuurlijk heel moeilijk als boer om een rendabel bedrijf uit de grond te stampen...

Zoektocht naar verdienmodellen voor onze aanpak

We zoeken naar een model om dit te kunnen waarderen via Salland loont: [Salland Loont - Natuur en Milieu Overijssel](#)

Eén loket voor **beloningen voor maatschappelijke diensten, zowel richting boeren en grondeigenaren als richting financierders**

Binnen het project Salland Loont zoeken we een **nieuwe vorm van landbouw waarbij natuur, landschap en biodiversiteit daadwerkelijk onderdeel kunnen worden van de bedrijfsvoering van melkveebedrijven**. De dertig deelnemende boeren hebben op hun perceel ruimte gemaakt voor landschapselementen die de biodiversiteit verhogen. Vrijwilligers monitoren op deze percelen de boerenlandvogels, dagvlinders en nectarplanten. Het project Salland Loont is goed voor de biodiversiteit en natuur, maar ook het dialoog tussen inwoners van het gebied blijkt heel waardevol. “Boeren” en “burgers” gaan in Salland-Noord via Salland Loont met elkaar in gesprek over natuurbeheer in agrarisch gebied.

Salland Loont

- één loket voor **beloningen** voor maatschappelijke diensten
 - Richting boeren en grondeigenaren
 - Richting financiers

>> *taai om in de benen te krijgen*

Figuur op slide: verdienmodel Salland loont

Vergoedingen voor ecosysteemdiensten

Beheersvergoedingen groenblauwe diensten gaan zowel naar pachter als verpachter:

- ✓ 80% gaat naar de pachter, 20% gaat naar de verpachter

Waterdiensten:

- ✓ Rijkswaterstaat: eeuwigdurend afgekocht voor 25 jaar in gebieden waar project 'ruimte voor de rivier' werd uitgevoerd.
- ✓ Pachter: graslanden, ruigten en beplanting beheren
- ✓ Verpachter: toezicht houden op beheer

Boer'n Buffel Keizersrande

Hier verwelkomde **boer Olivier** (bedrijf Boer'n Buffel Keizersrande) ons.

“Ik ben zelf afkomstig uit de stad, maar ik wist het direct: ik wou boer worden. Maar hoe geraak je dan als beginnende boer aan grond? Zo starten we een samenwerking met Stichting Ijssellandschap”

Waterbuffel: dé klimaat koe? Niet altijd... (aanvullend onderzoek met AI)

- ✓ Kunnen overweg met **grof en vezelrijk ruwvoer** en kunnen ook waterplanten verteren en maken begrazing van kruidenrijk grasland, natte percelen en gras mogelijk ter vervanging van krachtvoer. Dit is een belangrijk punt bij de vergelijking tussen buffel en traditionele koe.
- ✓ Een buffel is **doorgaans een lagere producent én een lager verbruikend dier**. In een vergelijkende studie aten runderen 10,5 kg droge stof per dag tegenover 6,86 kg bij buffels en produceerden ze respectievelijk 141 versus 93 g methaan per dag. **Let wel op:** een buffel produceert gemiddeld veel minder melk dan een traditionele melkkoe. In die zin is de buffel een koe die minder methaan uitstoot per dier, maar niet noodzakelijk per liter melk.
- ✓ Omdat buffelmelk veel meer vet en eiwit bevat, heb je voor dezelfde hoeveelheid kaasbestanddelen veel minder melk nodig. Dat kan de lagere melkproductie per dier gedeeltelijk of zelfs substantieel compenseren. In die zin is **buffelmelk interessanter voor kaasproductie, yoghurt, hoeve-ijs**.
- ✓ Als er water in de buurt is gaat de buffel hier graag in staan of zelfs zwemmen, zo kan de **buffel zichzelf goed verkoelen in een nat valleilandschap**. Het is ook meer een echt kuddedier, waardoor de buffels makkelijk samenblijven.

Dus:

Een buffel is **niet per definitie klimaatvriendelijker** dan een hoogproductieve melkkoe. De productiviteit van het dier en de manier waarop het gevoerd wordt, blijken ontzettend belangrijk. Het is mogelijks wel een dier zich thuis kan voelen in een nat valleilandschap waar ruimte werd gemaakt voor de rivier.

Rijkswaterstaat & waterschap Vallei & Veluwe: bezoek aan Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

Terreinbezoek aan één van de meest toonaangevende projecten van [Ruimte voor de Rivier](#). De Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld toont hoe waterveiligheid kan worden gecombineerd met natuurontwikkeling, landbouw en levenskwaliteit. We bespreken de totstandkoming van het project, de samenwerking met grondeigenaars en de lessen voor toekomstige klimaatadaptatie. Toelichting door het Waterschap Vallei en Veluwe, [Robbert Bruin](#). ([LINK](#))

Men denkt ondertussen ook al na over Ruimte voor de rivier 2.0: [Home | Ruimte voor de rivier 2.0](#)

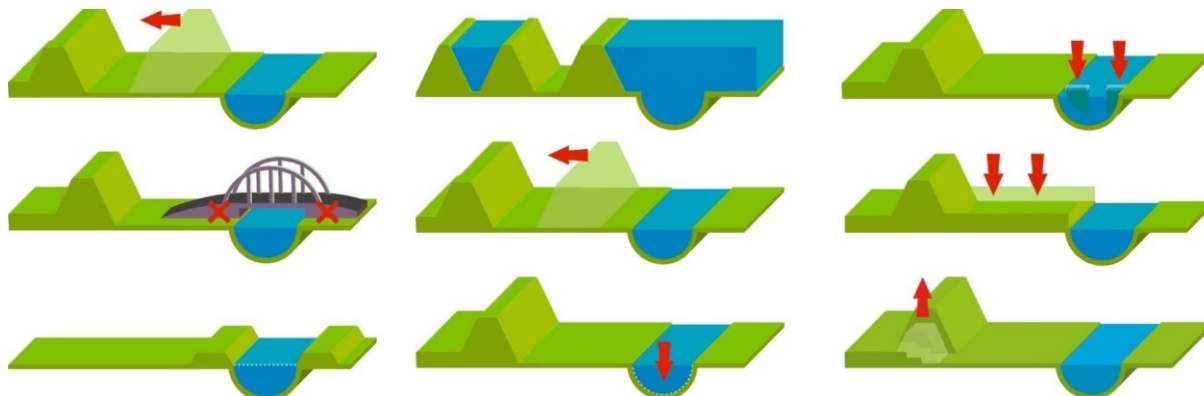

“Deze hoogwatergeul zal in werking treden zo’n 1x in een mensenleven. Het is heel moeilijk te voorspellen, maar door een vast waterpeil af te spreken waarop deze kan worden ingezet en te zorgen dat we via de projecten binnen ruimte voor de rivier hier ook voor de volledige IJssel afspraken voor hebben, is het wel zeer helder voor iedereen. Als het zover komt hoeven we ook van niemand nog een toestemming te vragen, de hoogte van de constructie ligt vast (met +-20cm speling naar de lange toekomst), dus als het water erover komt zal het protocol in werking treden, we weten dan wat we moeten doen. We kunnen met deze geul tot 5km bovenstrooms waterpeilen verlagen wanneer het water ons écht aan de lippen staat, al hopen we dat we dit niet al te vaak zullen nodig hebben natuurlijk.”

Foto aan de inlaatconstructie van de Hoogwatergeul

Belangrijk is om te verstaan in welk type geul we ons nu bevinden:

Toelichting type maatregelen: [Maatregelen rivierengebied](#)

Werking en Specificaties Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

Hoogwatergeul

We kunnen er ook voor kiezen overtollig water af te voeren via een hoogwatergeul. De geul is een vertakking van de rivier, die we maken door 2 extra dijken in het landschap te leggen. Een deel van het water wordt bij hoogwater dan via een andere route afgevoerd.

- **Doel:** Dient als bypass en waterberging om de waterstand van de IJssel fors te verlagen en overstromingen te voorkomen.
- **Locatie:** Gelegen in het gebied tussen Veessen en Wapenveld, begrensd door twee nieuwe dijken van elk ongeveer acht kilometer lang. Het gebied werd volledig ontruimd van bebouwing en ruwe landschapselementen. Er is wel nog landbouwgebruik binnen het gebied.

- **In- en uitlaat:** Beschikt over een inlaat bij Veessen (met regelbare kleppen onder een brug) die opent bij een waterstand van 5,65 m+ NAP, en een uitlaat bij Wapenveld waar het water terugkeert naar de IJssel.
- **Capaciteit:** Kan tot 45 procent van het IJsselwater afvoeren en zorgt voor een waterstandsding tot wel 71 centimeter. De geul kan een debiet aan van 1145 m³/s en is een open nevengeul die via de uitlaat langzaam opnieuw leegloopt op zo'n 2 weken tijd nadat deze werd ingezet. De geul heeft een lengte van 8km en een variabele breedte van 500 – 1.500m.
- **Proces:** Heel veel aandacht ging ook naar het proces rond deze aanleg van de hoogwatergeul. Hiervoor werkte het waterschap ruim samen met de gemeentes, provincies en lokale boeren om te zorgen dat de ingreep niet zomaar gebeurde en iedereen de nodige zorg, duiding én compensatie kon ontvangen. Ook werkte men samen met de stichting IJssel Anders en zette men in op workshops, maar zelfs op theater en luisterwandelingen om de bewoners goed te betrekken in het proces.
- **Duurzaam bouwen:** De technische aspecten van deze ingreep werden maximaal gecompenseerd tijdens de aanleg. Hierbij werden de principes van duurzaam en circulair bouwen maximaal toegepast. *“Wanneer we een klimaatmaatregel toch technisch dienen uit te voeren, gaan we op zoek naar de meest duurzame manier om dit aan te leggen onze uitstoot en materiaalverbruik inclusief.”*

Samenwerking met de landbouwers in de Hoogwatergeul

Beheersovereenkomst in de hoogwatergeul voor plas-dras systeem voor 2.000 euro/ha werd toegepast en dit was een interessante inkomst voor de boer aan de geul. Top-up systeem in een hoogwatergeul aan de hand van beheersovereenkomsten zou hierbij bijvoorbeeld een mogelijkheid kunnen zijn. Indien de geul dan onder water komt is ook de vergoeding voor schade op deze manier kleiner ook voor de overheid.

Daarnaast kreeg de landbouwer ook opbrengsten vanuit beheer van de graslanden die in natuurgebied lagen in de geul. Dit was op vrijwillige basis, maar opbrengsten uit maaisel mochten wel gevalideerd worden. Op die manier kon de boer ook wel een stuk van zijn bedrijf economisch laten renderen.

Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld door de ogen van de landbouwer: Werverhof familie Lugtenbelt

Toelichting door **Jacomien Voorhorst** in Werverhof

Zie ook: [De vrouw als boer Jacomien Voorhorst, Jaarboek Monumentenzorg 2003. Boerenbedrijvigheid, voortgang en behoud - DBNL](#)

Voor ons is het erf rondom de boerderij een belangrijk aspect van het boer zijn. Doordat we hier enerzijds wegens de aanleg van de hoogwatergeul en nu ten slotte door de strenge stikstofwetgeving genoodzaakt zijn om ons melkveebedrijf langzaam uit te faseren, zet ik mijn kennis van landelijke erven in om andere toekomstpistes te verkennen. Hierbij bekijken we ook mogelijkheden om wooneenheden in het geheel te integreren. Hiernaast krijgen we advies rond de ruimere landschappelijke

aanleg, zodat we hier maximaal met inheemse soorten werken en een mooi erf met landschappelijke waarde bouwen. Zelf zie ik wel graag eens een judasboompje, maar goed men weet hier vrij goed wat men wel en niet wilt in het landschap. Ik betreur het wel dat men zo strikt omgaat met die stikstofregeling. In feite hebben we hier nu minder duurzame groente teelten op het erf moeten opstarten ter vervanging van de vroegere meer circulaire aanpak met ons melkvee. Men kijkt toch onvoldoende naar het geheel. Nu goed, voor ons is dit in feite meer een vroegtijdige stopzetting, aangezien onze kinderen het bedrijf niet wensen over te nemen en we zelf langzaamaan richting ons pensioen gaan. We zijn dus ingegaan op de uitkoopregeling en bouwen nu aan een nieuwe toekomst voor ons erf. In de buurt is er wel een jonge boer die ook door de hoogwatergeul is moeten vertrekken en wel nog aan de start stond van alles, dat vinden wij dan wel heel jammer. De inkomsten voor het beheer van de natuurgronden binnen de hoogwatergeul maken nu een belangrijk onderdeel uit van onze totale inkomst. Op zich verdienen we hier wel goed geld aan, al was het in het begin wel iets waar men op neer keek. Nu zijn er steeds meer boeren die het graslandbeheer als een belangrijk deel van hun inkomsten zien.

De hoogwatergeul aan de andere kant ter hoogte van het Werverhof, waar de boer zoals een 10-tal andere boeren uit de omgeving het beheer van de graslanden op zich neemt

Deel 2: 27 Augustus 2026

Bezoek aan de Klimaatboerderij Pro Habitus in Brummen

Hier werden we ontvangen door **Sander Bosmans**, boer en voormalig beleidsmedewerker en **boer Pieter**, levenslang boer en nu pionier in het 'samenboeren' concept van de Klimaatboerderij.

"We moeten ook wel een beetje af van het idee dat een boer iemand is die zich te pletter werkt tot aan zijn pensioen en zoveel mogelijk historische kennis moet bewaken en overdragen denk ik. We zitten nu eenmaal in een context die ongelooflijk dynamisch en onvoorspelbaar is, zo zullen we dus ook moeten leren boeren. Hoe heerlijk zou het bijvoorbeeld niet zijn als je binnenkort part-time boer kan zijn en ernaast ook nog gewoon veel vrije tijd en een kleine kantoorjob kan hebben?"

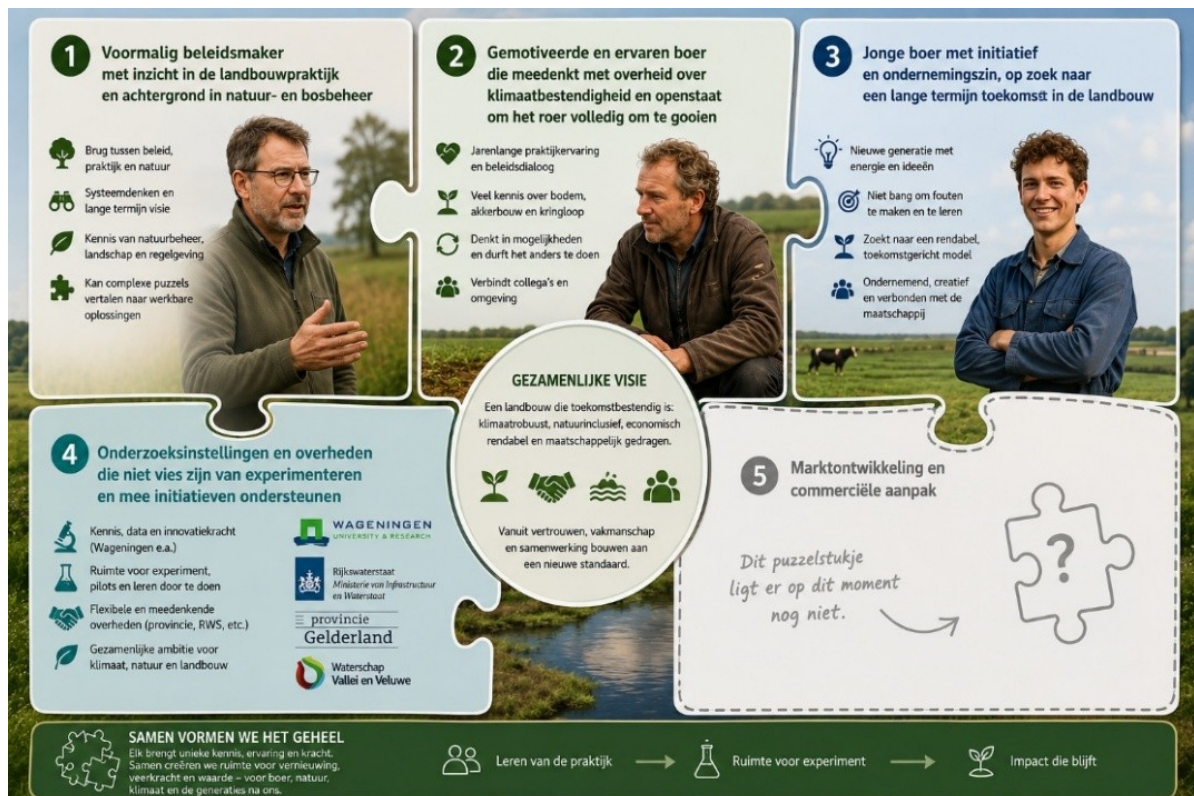

Beeld de klimaatboerderij met Sander en Piet aan het woord

Hoe ik denk dat de puzzel in elkaar zit en waarom het wel/niet kan werken

Op basis van de gesprekken op het bedrijf met de mensen zelf en door goed te luisteren kom ik hier tot volgende inzicht: de klimaatboerderij is niet één bedrijf noch is het één stukje van de grotere puzzel, het is vooral een bedrijf waar men de puzzelstukjes al goed heeft weten te leggen en ook inziet dat niemand deze (klimaat)uitdaging alleen de baas kan.

Welke stukjes er dan volgens mij o.b.v. de gesprekken nodig zijn voor een dergelijk bedrijf wordt hieronder weergegeven in een (met chatGPT) zelfgemaakte figuur. De klimaatboerderij heeft er al 4 van de 5 weten te verzamelen, maar ik denk dat men hier nog het 5e stukje ontbreekt om echt te kunnen renderen. Ik denk dat mogelijks het 5^e puzzelstukje mee was op onze excursie en hoop dat men de komende maanden dit stukje nog zal inpassen, want ik geloof wel dat dit nog het verschil zou kunnen maken.

Welke elementen komen samen in dit bedrijf om de (klimaat)puzzel te leggen?

Toekomstbeelden van klimaatrobuuste natuurinclusieve cultuurlandschappen

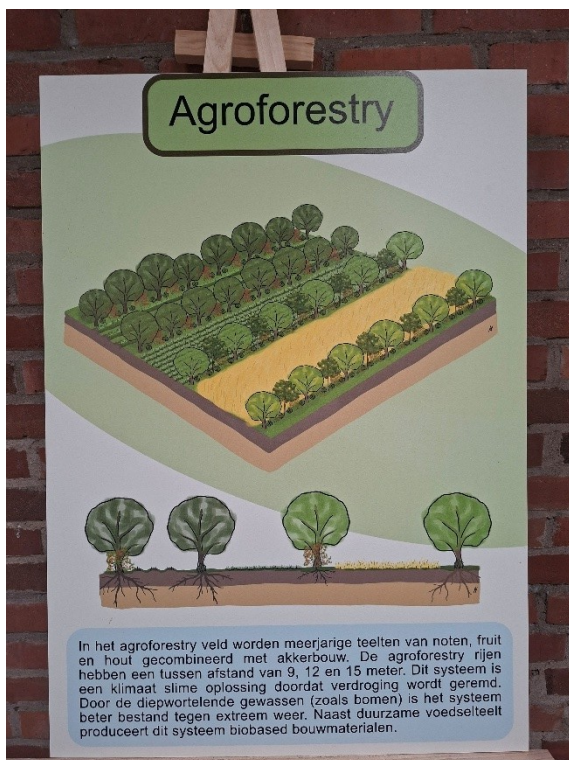
Toelichting over de verschillende modellen voor toekomstige klimaatrobuuste natuurinclusieve cultuurlandschappen

Hoewel alles op deze studiereis uitermate boeiend was, was voor mij vanuit Horizonproject2020 NBRACER dit onderdeel wel het meeste een eyeopener. Hier werd er door Sander de verschillende demo's voorgesteld rond toekomstige landschapsbeelden. Wanneer ik hier mijn analyse rond sleutel NbS in Vlaamse context leg vallen er ook enorm parallellen op.

Ook Sander geeft aan dat er voor hem enkele **belangrijke kernlandschappen en NbS** zouden kunnen passen om tegelijk enerzijds een goede balans van de duurzaamheid te waarborgen en anderzijds ook daadwerkelijk in het landschap van de IJsselvallei te kunnen effectief werken. Deze worden hieronder opgesomd, maar **ook in Sander zijn verhaal spelen oeverzones én bodemkwaliteit de hoofdrol**. Opvallend is ook het belang van bos in zijn verhaal, wat binnen NBRACER niet werd beschouwd gelet op de scope, maar terecht hier als de 3e kern van de strategieën naar voren komt.

Ps: binnenkort kan je hier ook op vakantie komen, zie demo 5 😊

Demo 1: Agroforestry

Het **belang van bomenrijen en houtkanten in een cultuurlandschap** werd sterk benadrukt in deze demo:

- Erosie en verstevigen van de ondergrond
- Stormen en wind opvangen onder klimaatverandering
- Ook verdampingsprocessen sturen
- Schimmelrijke grond: betere vochtbalans
- Bescherming van de gewassen ertussen voor extreme weersomstandigheden
- Schaduwwerking
- Kansen voor biobased bouwen
- Gaat samen met opbouw van een goede bodemkwaliteit
- Men gaat er als vanzelfsprekend overal vanuit dat er minimaal wordt geploegd, ecoploegen noemt men dit in Nederland
- ...

Demo 2: Rabattenbos als cultuurlandschap

belang van nat bos in een cultuurlandschap werd hier sterk benadrukt in deze demo:

- Voor koolstofopslag een zeer sterke demo
- Ook voor vernatting is dit een zeer sterke demo
- 3 lagen aanpak, waardoor je op 3 niveaus kan telen
- Kansen voor opvang van piekbuien in de zomer
- Combinatie van natte teelt van hazelnoten, zwarte bes en populier
- Bomen: populier, iep en Hazelaar
- ...

Demo 3: Oeverbufferstrook

Het **belang van gradiëntrijke oeverzones in een cultuurlandschap** werd sterk benadrukt in deze demo:

- Sterke combinatie met waterveiligheid en buffer voor overstromingen op het veld
- Op de flauwe talud telen met vochtminnende planten mogelijk, maar zonder mest of gif
- Combinatie met bomenrij voor beschaduwen, ook zeer belangrijk vanuit perspectief RWS
- Sterke meerwaarde voor waterkwaliteit en ecologie
- Zorgt voor extra aanvulling van de grondwatertafel als ook combinatie met opstuwing
- ...

Demo 4: Waterbatterij

Het belang van aanvulling van het grondwater voor droogte in een cultuurlandschap werd sterk benadrukt in deze demo:

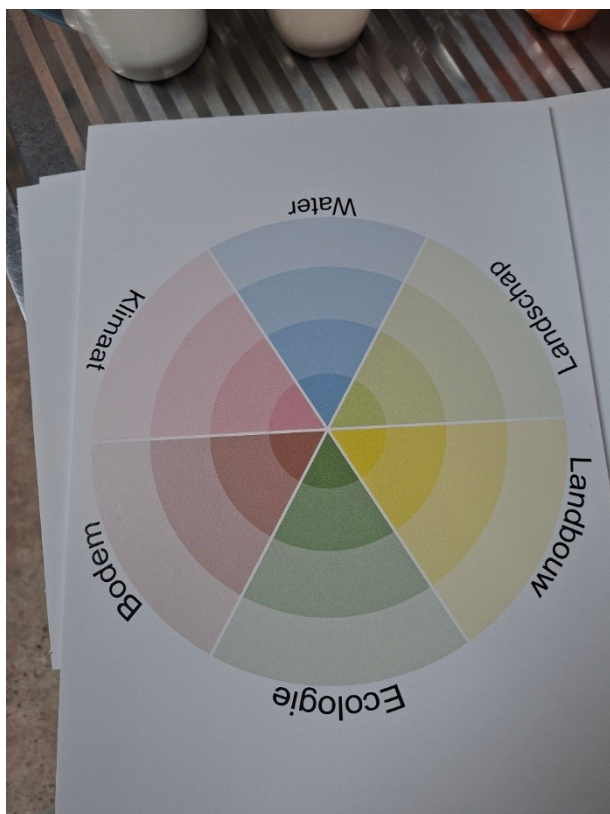
- In principe een cultuurlandschap waar men met een knijp plaatselijk water gaat ophouden en peilen verhogen
- Gezien in zandige ondergrond ook grote meerwaarde voor infiltratie
- Idee om het te combineren met drijvende zonnepanelen voor extra schaduw
- Ook combinatie met ondiepe kreekruginfiltratie wordt hier onderzocht
- Combinatie met biobased bouwen, vis, ...
- Opletten met de impact benedenstrooms en nadenken over coördinatie van deze demo's langsheen de rivier, kan hier gebeuren door de RWS en de waterschappen
- ...

Demo 5: Waterzuivering en -berging

Het belang van bewustmaking rond proper water én de waarde van water bij de burger werd sterk benadrukt in deze demo:

- In principe gaat het om een toeristische demo om mensen te laten beleven hoe de kringloop van het water ineens zit door ze op kleine schaal na te bouwen.
- Zoeken naar verdienmodellen voor het rietveld ziet men als een mogelijke volgende stap. Verdienmodel verblijf voor toeristen is er ook één natuurlijk.
- Hoofddreden om dit mee te nemen in het project is dat men inziet dat het bewustzijn bij de burger rond watergebruik en de waarde van water vandaag ruim onvoldoende is om écht verder te kunnen bouwen of opschalen met deze demo's richting regeneratieve klimaat-robuste landschappen.
- ...

De duurzaamheidsmix in de open ruimte om te waarborgen voor échte toekomstbestendigheid volgens de klimaatboerderij:

- Water
- Landschap
- Landbouw
- Ecologie
- Bodem
- Klimaat

... Misschien ook wel de kernwaarden voor onze Vlaamse Landmaatschappij en onze kerntaken mooi op een rijtje... Maar waar is dan ons TN klimaat ...

“Om te kunnen inzetten op boerderijcompostering was het even goed nadenken en mensen en beleidsdomeinen bij elkaar brengen, maar uiteindelijk zag iedereen het belang en de meerwaarde hiervan in en vonden we de rek op de regels nodig om duurzame transitie mogelijk te maken.”

“Dit zijn onze jonge boompjes, wist je dat een jonge Kastanje dezelfde voedingswaarde heeft als aardappelen en je er bovendien lekker pannenkoeken mee bakt? We moeten ze hier wel beschermen voor de reeën, maar daarvoor hebben we een soort van natuurlijk wit zand om op de stammen te wrijven. Voor de vogels moeten we er ook wel een gaas rond spannen, we kunnen niet alles zomaar delen met de natuur. Hier wat verder zit een dassenburcht en daar vliegt de wespindief, die zien we hier inderdaad veel.”

“Wat betreft de grondbewerking kwam boer Piet met een interessant idee: het klimaatkeren: hij gaf aan dat we mogelijks, nadat de bodem ruim de tijd heeft gekregen om op evenwicht te komen (minstens 5 jaar), toch zo eens om de 10 jaar we wel diep moeten ploegen. Dit opdat we ook in de diepere lagen koolstof beginnen vastleggen en niet enkel in de ploegzool blijven. Algemeen is minimaal bewerken van de bodem zeer belangrijk voor de bodemkwaliteit, maar wanneer we écht willen inzetten op vastlegging in onze bodems kan het ook interessant zijn mogelijkheden voor diepe vastlegging van koolstof te onderzoeken. Er ligt nog zo een enorm potentieel in vastlegging van koolstof in de bodem voor mitigatie, bodem zou wel eens dé koolstofsink van de toekomst kunnen worden en onze redder in zeer hoge nood...”

Bezoek aan de Brummenaer en Gebiedscoöperatie Zuidelijke IJsselvallei

Toelichting door **Jasper Timmer** van Waterschap Vallei en Veluwe en **boer Jan Willem Breukink** (breukink.jw@gmail.com, 06-54201623)

Beeld op het bedrijf de Brummenaer, dat zich integraal 500m verplaatste voor project Ruimte voor de Rivier van het waterschap

Toelichting van Waterschap: Zie presentatie (nog op te vragen bij de provincie)

Algemeen: men vertelde hier over de zogenaamde 'watertransitie' waarbij het waterschap, net zoals de amfibieën zoveel jaren geleden de stap van zee (water) naar land moeten zetten, gedwongen door de transitie en hoe ze zich nu dus in een watertransitie bevinden. Hierbij gaan ze ook aan het werk om de harde grenzen langs de waterloop systematisch weg te vegen en verbinding langsheen het water met het land te versterken.

Toelichting van Brummenaer en gebiedscoöperatie Zuidelijke IJsselvallei: Zie presentatie (nog op te vragen bij de provincie)

Algemeen: We hadden hier te weinig tijd om kennis tot in de diepte uit te wisselen, maar voor boeren en landbouwexperten valt er op dit bedrijf enorm veel (praktijk)kennis en expertise te rapen. Van ruime expertise rond bokashi tot experimentele labelen voor kalveren bij de koe via kalverliefde, men is hier iedere dag alweer een nieuw idee aan het uitproberen. Het lijkt alsof deze boer van iedere tegenslag,

zoals de aanleg van de verbreding aan de IJssel voor project Dijkverlegging Cortenoever, waardoor het bedrijf diende te verhuizen, weet om te zetten in een kans. Hij doet dit niet alleen, maar is trekker van de zogenaamde gebiedscoöperatie Zuidelijke IJsselvallei, een organisatie door boeren voor boeren, klaar om met positiviteit en creativiteit de toekomstvraagstukken het hoofd te bieden stap voor stap.

Meer info: [Samen werken aan de toekomst van ons mooie gebied · Gebiedscoöperatie Zuidelijke IJsselvallei](#)

Beeld online artikel van Provincie Gelderland: [Subsidie voor gebiedssamenwerking in Brummen](#)

In een notendop **enkele interessante zaken:**

- Het is mogelijk om hooi te voeren aan de koeien, er is nog heel wat **te leren over duurzaam voeder voor koeien** ([Samen experimenteren in leernetwerk](#))
- **Initiatief kalverliefde mooi en sterk** en wordt uitgetest in de praktijk op Brummenaar. ([Koe en kalf langer samen met Kalverliefde - Biologische zuivel](#))
- Het **belang van schimmels** in landbouwbodems wordt zwaar onderschat, dit is vooral van belang voor de waterhuishouding van een bodem. Reguliere landbouwbodems zijn bacteriedominant, door houtkanten en evt. bomen in het systeem te brengen krijg je meer schimmels en deze hebben allerlei voordelen, waaronder een verlaging van de vochtvraag.

- Wij spreken van grasfalt hier, om te benadrukken dat monotoon grasland geen duurzaam gewas is, we spreken ook van **gif in plaats van gewasbescherming**, want dat is wat het is...
- In de traditionele methodes gaat men **mest injecteren in de bodem**, dit is **om allerlei redenen niet interessant**: het doodt het bodemleven omdat de concentratie in de geulen te hoog is, wat je kan zien aan het witte leger (de meeuwen) die de wormen komen opeten, het zorgt voor snellere uitspoeling en minder opname, het zorgt voor meer verstoring doordat het een zware machine is, ... Als je gewoon de mest rondstrooit met een mestkar dan voedt je de bodem én het bodemleven, zonder al deze nadelen. Ik doe het dus nooit meer op die ouderwetse manier en heb mijn machine reeds verkocht. (zie ook zijn slide hierover)
- Wij staan hier al en zijn daar blij mee, maar nu nog de consument, want die zal toch net iets meer moeten betalen voor zijn voeding als we dit voorbeeld met onze gebiedscoalitie echt willen opschalen.

Biobased bouwen met Boeren voor Biobased Bouwen in Vorden

Bezoek aan een perceel voor teelt van vezelgewassen als bouw materiaal dat zo inspeelt op de groeiende vraag naar biobased grondstoffen. De ondernemers tonen hoe landbouw, klimaat en circulaire economie elkaar kunnen versterken en nieuwe economische kansen kunnen creëren. Toelichting door Carmen Oude Wesselink van Boeren voor Biobased Bouwen.

Eigenlijk een living lab systeem waar de expertise rond duurzaam bouwen en telen van (textiel)hennep en vlas elkaar hebben gevonden. Men combineert deze teelten met Miscanthus, een gewas dat je slechts om de 20 jaar moet zaaien. Hiernaast heeft men ook een wintervoedselakker ([Wintervoedselakker - Natuurinclusieve Landbouw](#)) aangelegd, wat interessante vergoedingen opbrengt. Recent werkt men ook samen met C Biotech ([CBIO HOME](#)) uit België.

Wat is er interessant aan de teelt van vlashennep? (aangevuld met chatGPT en gebaseerd op gesprek ter plekke)

1. Een relatief low-input gewas

Hennep groeit snel, heeft weinig gewasbescherming (gif dus) nodig en vraagt relatief weinig bemesting. Door de snelle groei en hoge plantdichtheid krijgt onkruid weinig kans.

2. Interessant voor de bodem

Hennep heeft een krachtig wortelstelsel en kan de bodemstructuur verbeteren. Het gewas laat bovendien een goede uitgangspositie voor de volgende teelt na. HOGENT raadt wel aan om hennep niet op verdichte of zeer natte grond te zetten: een goede bodemstructuur en drainage zijn belangrijk.

Je kunt hennep dus zien als een soort “reset-/rustteelt” binnen een rotatie:

3. Veel biomassa en snelle koolstofvastlegging

Hennep groeit bijzonder snel en produceert in korte tijd veel biomassa. De Europese Commissie noemt voor hennep een opname van ongeveer **9–15 ton CO₂ per hectare gedurende een groeiseizoen van circa vijf maanden**.

4. Je krijgt een landbouwproduct én een grondstof voor de biobased economie

Van dezelfde hectare kun je verschillende waardeketens maken:

hennep → lange vezel → textiel

hennep → korte vezel → papier / composieten

hennep → houtachtige scheven → isolatie / bouwmaterialen

hennep → zaad → voeding / olie

De Europese Commissie noemt onder andere textiel, bouwmaterialen, papier, voeding en biocomposieten als toepassingen.

5. De koppeling met de bestaande vlasinfrastructuur is bijzonder interessant

Dit is misschien het meest onderschatte aspect.

Textielhennep kan inmiddels op een vergelijkbare manier als vlas worden geoogst en verwerkt. HOGENT geeft aan dat hennep zelfs via bestaande vlaswingellijnen kan worden verwerkt.

Er zijn in Vlaanderen dus al:

- kennis van vlas;
- landbouwers die de teelt kennen;
- loonwerk/infrastructuur;
- zwingelaars/verwerkers;
- textielkennis;
- afnemers.

Dat maakt hennep veel interessanter dan een volledig nieuwe exotische teelt waarvoor je **een hele keten vanaf nul moet bouwen**.

In praktijk zijn er overigens nog logistieke knelpunten: geschikte oogstmachines zijn nog beperkt beschikbaar en de organisatie van oogst, keren, roten en balen vraagt coördinatie.

Andere zaken die ter plaatse werden aangehaald:

- Belang om ook aan de marktzijde voldoende te werken werd verschillende keren aangehaald.
- Hennep kan PFAS opnemen en eventueel ook zware metalen, deze kan zo ook doen aan een vorm van natuurlijke fyto-remediatie (!)

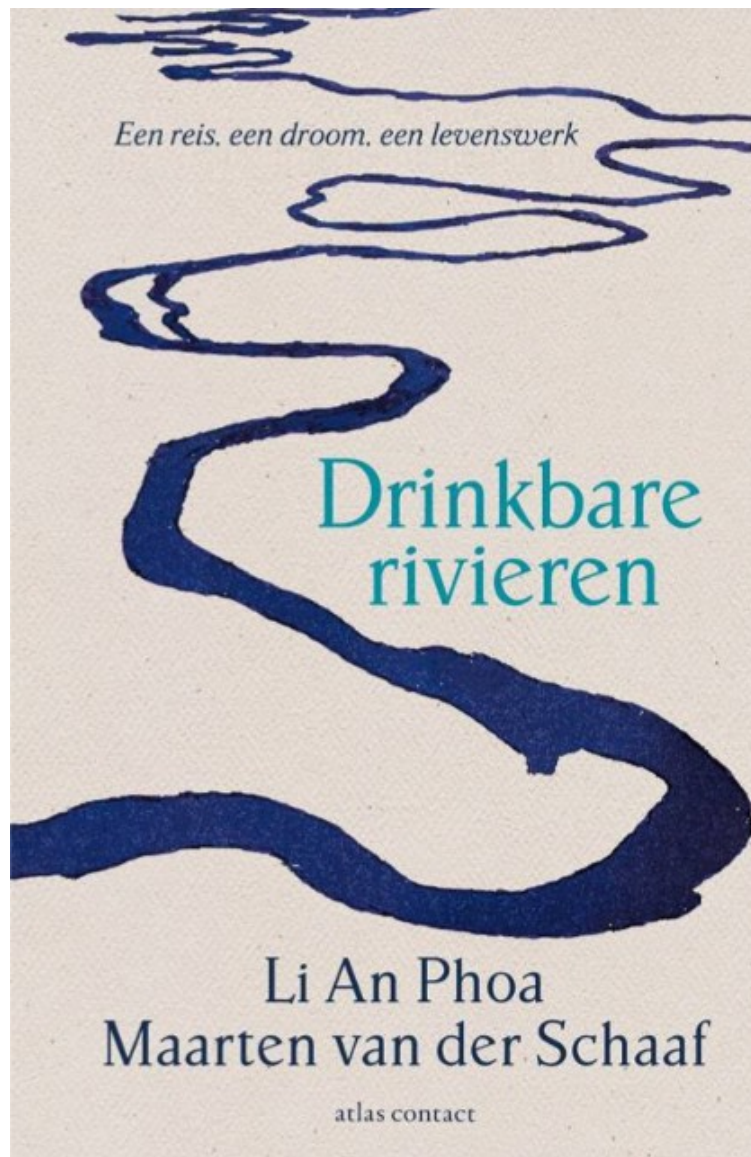
Tot slot Waar dit ooit allemaal begon: Traject Drinkbare rivieren: Li An Phoa → dé duw in de rug die zorgde dat de IJsselvallei begon te stromen

Zie Spotify: <https://open.spotify.com/episode/6XGKT4299wevhDf1C0ObCI?si=5767f7b2b021417a>

Not so long ago, most of our rivers were drinkable.

But not anymore.

We work to make our rivers drinkable again.

Zie: [Home - Drinkable Rivers](#)

Andere interessante info en contacten die werd verzameld

Urgenda 7 vinkjesmodel [7 vinkjes voor natuurinclusieve landbouw](#)

Over 7 vinkjes

De vertaling van de visie LandInZicht naar de praktijk: 7 vinkjes voor regeneratieve landbouw, waar elke grondgebonden boer in Nederland naar toe kan werken. We ondersteunen akkerbouwers en veehouders met € 1.000/ha (maximaal 30ha per bedrijf) en kennis en advies voor maximaal 10 jaar om de omslag te kunnen maken naar een natuurinclusieve, regeneratieve werkwijze.

Veecom duurzame organisatie voor veeteelt [Over Veecom – Fokkerijorganisatie voor duurzame en gezonde melkvee genetic](#)

Fokkerij-organisatie Veecom is eind jaren '80 opgericht door vijf praktiserende veehouders. Deze praktische inslag kenmerkt nog steeds ons beleid. Vanaf het begin heeft Veecom altijd gekozen voor het fokken op duurzaamheid en gezondheidskenmerken omdat de praktische veehouder dat graag wil.

Interessante uitwisseling met lid van Veecom tijdens de excursie, inspirerende aanpak met de boeren rond duurzame veeteelt.